

Vladimir Petrović. *Etničko čišćenje. Geneza koncepta.*
Beograd: Institut za savremenu istoriju, Arhipelag, 2019.

Синтагма „етничко чишћење“ данас се често користи у говору и писању везаном за описивање ратних сукоба, а најпре за дефинисање оних политика које су усмерене ка прогону другачијих националних, верских и политичких заједница. Овај израз је постао глобалан након ратова на тлу бивше Југославије током прве половине 90-их година XX века, док су историјско порекло и ранија употреба овог термина били релативно слабо познати. Служећи се добро разрађеном методологијом концептуалне историје, аутор је у својој новој студији успешно приказао развој значења и коришћења појмова „етнички“ и „чисто/чишћење“, најпре одвојене, а од почетка XX века све чешће спојене у јединствену језичку конструкцију.

Књига је подељена на Предговор (стр. 7–13), четири главе, Закључак (203–214), након чега следе сажетак на енглеском језику (215–221) и Регистар личних имена (222–226). У Предговору Петровић наводи најзначајније истраживачке изазове, попут недовољно истраженог порекла и употребе термина „етничко чишћење“ пре 90-их година, а потом и његово брзо прихватање у свим светским језицима. Овде аутор такође истиче проблем недовољне прецизности и дефиниције наведене синтагме, што је у појединим стручним круговима довело и до предлога о њеном избацивању из академског дискурса.

Свако поглавље књиге подељено је на две мање целине. Прва је посвећена европским и светским процесима, док се у другом делу сваке главе аутор бави утицајем ових идеја и локалним особеностима на балканском простору, са фокусом најпре на Србији/Југославији и Румунији. Прво поглавље носи наслов Верско чишћење заједнице, те Петровић у њему анализира различита значења и праксе речи „чишћење“ у периоду од антике до модерног доба. Овде је на јасан и конзистентан начин објашњено да је та реч у свим најзначајнијим религијама (старогрчка и римска религија, хришћанство, ислам) означавала пре свега „ритуално прочишћење“ током и ван верских обреда, али је евидентно да је тај термин примењиван и у контексту изопштавања и прогона „нечистих“ група из одређене заједнице. Ово друго значење посебно је долазило до изражаја током верских сукоба (прогони хришћана у позној антици, крсташки ратови, сукоби католика и протестаната у XVI и XVII веку). Након тога, аутор прелази на анализу балканских прилика. Новоформиране националне елите у Србији и Румунији током XIX и почетком XX века користиле су у појединим приликама различите облике речи „чишћење“ у свом обрачуна са оним етничким заједницама на својој територији које су сматрале за непријатељске. У случају Србије радило се о турском становништву, а у Румунији о јеврејском. Процес изградње националних хришћанских држава на Балкану био је праћен нетрпељивошћу према Османском царству, али и муслиманским заједницама које су му биле одане. Од друге половине XIX века етнографи су, покушавајући да утврде докле се простиру национални елементи различитих

народа у европској Турској, почели све чешће да користе изразе „етнички“ и „чисто“, те су тако ови термини нашли и своје место у науци.

Друго поглавље се бави класним чишћењем друштва. Аутор најпре прати сукобе између различитих друштвених слојева током Француске револуције и истиче да од тада „чишћење“ коначно губи свој примарно религијски значај, да постаје усмерено најпре ка „очишћењу“ сопствене заједнице, док у политички речник у контексту ових прогона почињу да улазе и медицински термини попут „зараза“, „загађење“, „одстрањивање“ и „ампутација“. Развојем теорије марксизма у XIX веку и доласком комуниста на власт у Русији 1917. године појам „класних сукоба“ добија на значају и интензитета. До времена Лењинове смрти „чишћење“ се односило најпре на елиминацију буржоазије, капитализма и остатака старог режима, а унутар саме партије подразумевало је брисање из чланства и кажњавање оних појединаца који нису доследно спроводили идеје њеног вођства. У време стабилизовања Стаљинове власти обрачун са неистомишљеницима је радикализован током чистки у другој половини 30-их година, а овакви сукоби су се преливали и на друге комунистичке партије, међу којима и на југословенску. У овом поглављу посебно је значајно ауторово запажање да у Стаљиново време прогони нису имали само класни и идеолошки карактер, већ су вршена и присилна пресељења читавих националних заједница. Петровић истиче да се тиме фактички врши етнички инжењеринг а да реч „етнички“ није коришћена за његово описивање, пре свега због природе саме комунистичке идеологије.

Тема трећег поглавља је расно чишћење нације. Петровић на почетку ове главе истиче развој учења о расној неједнакости на простору западне Европе и Сједињених Америчких Држава у XIX веку, што је кулминирало развојем еугенике у првој половини XX века и спојем радикалних десних идеологија и природних наука ради уништења читавих заједница. На простору САД-а идеје о „надмоћи беле англосаксонске расе“, „расној чистоћи“ и „непријатељским етничким елементима“ довеле су до прогона америчких Индијанаца и црначког становништва. Међутим, на простору Европе у то време почиње да се развија еугеника и њени промотери, који су били усмерени ка наследним карактеристикама људи и побољшању здравља нације путем генетике и откривања „јаких“ и „слабих“ гена. Оваква учења, посебно на простору нацистичке Немачке, проузроковала су присилну стерилизацију, затварање и убијање милиона „биолошки непожељних“ људи у пројектима расног чишћења нације. Након приказивања ширења еугеничких идеја на светском плану, Петровић прелази на анализу утицаја ових учења на простору међуратне Југославије и Румуније. Аутор на овом месту закључује да је у том периоду расно учење у Југославији било усмерено ка дефинисању посебне „динарске расе“, најпре у радовима Светислава Стефановића и Стевана Иванића, док је у исто време Васо Чубриловић у оквиру Српског културног клуба заговарао прогон албанског становништва ради обезбеђивања „етничког залеђа“ и стварања „радикално очишћених крајева“. Од половине 30-их година део југословенских еугеничара прилази радикалном Збору Димитрија Љотића, док њихове румунске колеге, предвођене Ју-

лијуом Молдованом и Сабином Мануилом, разрађују антисемитске планове о „етнократској држави“ и „биополитичком преуређењу државе“.

Аутор студије је последњем поглављу дао назив Етничко чишћење државе. Значај ове главе лежи у јасном представљању различитих врста прогона до којих је дошло током Другог светског рата. Петровић је успешно приказао како су ратне прилике директно допринеле реализацији већ припремљених планова о етничком преуређењу и уништењу национално, расно и политички „неподобних“ група. У нацистичкој Немачкој активно је спровођена политика уништења европских Јевреја, у Независној Држави Хрватској истребљење је било предвиђено за Србе, Јевреје и Роме ради остваривања идеје о „чистом хрватском животном простору“, док је само у току 1941. године страдала половина јеврејске популације у Буковини и Бесарабији од румунске војске. Управо је у лето 1941. румунски вицепремијер Михај Антонеску употребио израз „етничко чишћење“ (*purificare etnică*), те аутор истиче да је ово прва до сада позната употреба наведеног термина у том прецизном облику. Са друге стране, и у српским срединама су у току Другог светског рата спровођене идеје о прогону и етничком преуређењу појединих крајева. Еугеничари попут Стефановића и Иванића постали су део колаборационистичке управе Милана Недића и присталице његових идеолошких погледа, док су у оквиру Равногорског покрета постојали планови о уништењу или исељењу појединих муслиманских и хрватских средина (Дража Михаиловић, Павле Ђуришић, Стеван Мољевић). Идеје о прогону нису биле стране ни партизанском покрету. Аутор на овом месту најпре наводи класне и идеолошке прогоне о току рата („лева скретања“) и непосредно по његовом завршетку (репресије на тлу целе Југославије под руководством Озне), док је етнички мотивисан изгон био предвиђен пре свега за немачку и италијанску националну мањину.

У Закључку Петровић сумира најважније идеје и резултате истраживања, али и истиче да је тек од 90-их година синтагма „етничко чишћење“ уврштена у светске језике, поставши један од главних термина за дефинисање насилног прогона мањинског становништва. Посебан значај ове студије лежи у томе што су на прегледан и аналитички начин приказани еволуција и коришћење појмова „чишћење“ и „етнички“ у оним ситуацијама када су означавали управо изопштавање *другог*. Таквим приступом аутор је доказао постепени развој овакве праксе у свету и на југоистоку Европе до краја Другог светског рата, чиме је побијено уврежено мишљење, како у науци тако и у широј јавности, о томе да је ова језичка конструкција настала ради описивања ратних ужаса на простору бивше СФРЈ током последње деценије XX века. Студија Владимира Петровића такође може послужити као добра полазна основа будућим истраживачима концептуалне историје и користити им за разумевање језичке терминологије и праксе етничког чишћења у другим срединама пре или током XX века.

Димитрије МАТИЋ